

opment of our own program and internet-trainings on efficient time organization in social networks and prevention of internet addiction among teenagers.

Keywords: social network, teen age, psychological peculiarities, active users of social networks.

Подано до редакції 28.02.2014

УДК 159.9.+159.922.7

Н. М. Токарева

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ МОДЕЛЮВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ КОНСТРУКТІВ У ПАРАДИГМІ КОГНІТИВНО-СОЦІАЛЬНОЇ ПЕРСОНОЛОГІЇ

Стаття присвячена аналізу теоретико-методологічних аспектів моделювання особистісних конструктів суб'єкта життєтворчості у парадигмі когнітивно-соціальної персонології. У даному контексті проаналізовано особливості теорії особистісних конструктів Дж. А. Келлі та теорії когнітивно-соціального спрямування (У. Мішел, А. Бандура, Дж. Роттер). Доведено, що особистісні конструкти є передумовою формування поведінкових стратегій життєтворчості і потребують цілеспрямованого моделювання у період активного особистісного становлення.

Ключові слова: особистість, особистісне становлення, особистісний конструкт, когнітивно-соціальні теорії особистості, когнітивно-афективні компетенції, особистісна само ефективність, генералізовані очікування.

Особистість – одна із найважливіших метапсихологічних категорій, визначення психологічної сутності якої засвідчує існування різних підходів щодо акцентів даного поняття у персонології. Значна увага приділяється науковцями аналізу проблем дозрівання (розгортання за внутрішньою програмою), формування (інтеріоризації зовнішніх впливів, асиміляції, адаптації) та самореалізації (екстеріоризації, творчої діяльності, життєтворчості) особистості, а також дослідженню детермінант і результатів розвитку, становлення особистісної ідентичності.

Становлення особистості відбувається у контексті активної взаємодії суб'єкта життєтворчості із середовищем, зразки функціонування якого формуються у ході онтогенезу і приймають форму особистісних диспозицій (установок) до характерних ситуацій, осіб, речей. При близькому розгляді кожна із таких диспозицій являє собою складне об'єднання різних аксіологічних орієнтацій і фундаментальних потреб індивіда, у межах якого формується внутрішня єдність, органічний взаємозв'язок всіх потенційних сил особистості та парадигма самореалізації індивідуальності.

Самореалізація особистості завжди характеризується феноменологічною ситуацією, в площині якої особистість стає суб'єктом свого власного розвитку, що підтверджується і думкою Ф. Баррона щодо визнання основною функцією особистості здатність до проектування себе засобами творчості.

Феномен самореалізації особистості надзвичайно різновекторний і полівалентний. У цьому контексті становлення особистості практично можливе в будь-якій сфері людської життєдіяльності, що здатна спричинити перетворення індивіда в творчу, активну осо-

бистість. З іншого боку, самореалізація особистості – це процес, який здійснюється протягом всього життєвого шляху індивіда як результат діяльнісного подолання особистістю суперечностей власного розвитку. Саме ця природа самореалізації надає можливість інтерпретувати даний процес як іманентний спосіб становлення особистості у парадигмі моделювання особистісних конструктів, що зумовлюють специфіку життєвих сценаріїв людини.

У контексті дослідження проблеми розвитку та функціонування особистості у парадигмі моделювання особистісних конструктів найбільш дотичними персонологічними теоріями можна вважати теорію особистісних конструктів Дж. А. Келлі та теорії когнітивно-соціального спрямування (У. Мішел, А. Бандура, Дж. Роттер).

Під час написання статті ми мали за мету аналіз особливостей теорії особистісних конструктів Дж. А. Келлі та теорії когнітивно-соціального спрямування (У. Мішел, А. Бандура, Дж. Роттер) як методологічної парадигми дослідження можливостей цілеспрямованого комунікативного моделювання особистісних конструктів суб'єктів життєтворчості. Означені персонологічні теорії, підкреслюючи динамічний характер процесу розвитку особистості, надають необхідне методологічне підґрунтя для об'єктивного вивчення проблеми психологічного супроводу особистості у період становлення ідентичності у змінних умовах життєтворчості.

Джордж Келлі (Kelly G.A.), автор теорії особистісних конструктів, одним із перших спробував вийти на аналіз особистості через характеристики її когнітивної сфери у структурі особистісного досвіду із позицій конструктивного альтернативізму. Згідно означен-

ної теорії, люди, поступово наближуючись до розуміння реального світу, відрізняються інтерпретаційними схемами подій [4, с.55]. Особистісний досвід суб'єкта в когнітивному розумінні передбачає врахування фіксованих форм досвіду (те, що людина засвоїла в минулому), оперативних форм досвіду (те, що відбивається в ментальному досвіді людини в актуальний момент часу), а також потенційних форм досвіду (те, що з'явиться в ментальному досвіді як новоутворення у майбутньому). Відповідно, інформація, яка знаходиться у минулому досвіді суб'єкта, має значення не лише сама по собі, а й по відношенню до нинішнього і майбутнього досвіду.

Відповідно до позиції Дж. Келлі, перший крок людини на шляху передбачення і контролю свого життєвого досвіду – це тлумачення подій. Людина сприймає, інтерпретує і оцінює дійсність на підставі певним чином організованого суб'єктивного досвіду, представленого у вигляді системи понятійних моделей, які вона створює і потім намагається пристосувати до об'єктивної реальності – особистісних (властивих конкретній людині) конструктів.

Особистісний конструкт (personal constructs) – це ідея або сентенція, дихотомічна за своєю природою, яку суб'єкт використовує для осмислення, інтерпретації чи прогнозування власного досвіду, життєвого вибору.

За визначенням Дж.Келлі конструкт – це біполярна суб'єктивна вимірювальна шкала, що реалізує одночасно дві функції: узагальнення інформації (встановлення подібності – полюс схожості конструкту) та протиставлення (встановлення відмінностей – полюс контрасту конструкту). Являючи собою спосіб диференціації об'єктів, конструкти можуть бути застосовані для оцінки реальних об'єктів, конкретних ситуацій, іншої людини, яка знаходиться в певній рольовій позиції, тощо.

Конструкти надають особистісного смислу подіям, планам, спогадам, висловлюванням, до яких долучаються, через детермінованість інтерпретації способів, якими суб'єкт конструює та реконструює смисл свого життя. Кожна особистість моделює свій смисл у термінах своїх унікальних конструктів. Сенси, які людина приписує подіям, коріняться у суб'єктивній оцінці того, що передує цим подіям, і того, що виступає їх наслідками. Смісл обумовлений також засобами, за допомогою яких антиципуються події, послідовністю умовиводів, що призводять до цього.

Осмиленість життя Дж.Келлі пов'язує із його часовою динамікою, із здатністю бачити теперішнє у минулому і майбутнє у теперішньому [5, с.11].

Конструкти – це інтерпретації подій, що відбулися за посередництвом операцій, рівнозначних процесу індуктивних умовиводів, що цілком узгоджується із моделлю людини як науковця [4]. Коли людина-науковець (дослідник) формулює за посередництвом індуктивного умовиводу теорію відносної значущості досліджуваних явищ, вона буде згодом використовувати

цю теорію у дедуктивному форматі, щоб передбачати події, які ще не відбулися, і впливати на них. Її дедуктивні процеси спричинять формулювання гіпотез чи прогнозів і до маніпулювання навколишнім середовищем або контролювання його задля перевірки своєї гіпотези.

Система конструктів обумовлює гнучкість та адаптивність людини у інтерпретації суб'єктивного досвіду. Персональна система конструктів людини обумовлює специфіку прогнозування і контролю в межах суб'єктивного когнітивного простору особистості. Конструкти надають особистості реальну основу для формування очікувань щодо характеру подій та інтерпретації їх значення [2, с.144].

За словами Дж.Келлі «людина обирає для себе ту альтернативу у дихотомічному конструкті, за посередництвом якої вона очікує отримати більше можливостей для розширення і ствердження своєї системи» [4, с. 64].

Очікування щодо розгортання суб'єктивно значущих подій у межах персонального досвіду утворюються як природні супутники конструктів, що усвідомлюються при зіткненні із імовірністю виникнення подій певного роду і мають зміст, пов'язаний із полюсами значущих у даний момент конструктів, які обираються відповідно до реальності.

Змінення конструктів відбувається головним чином тоді, коли вони призводять до очікувань, що виявилися неточними і не підтвердилися подіями (процес інвалідації), в результаті чого людина відчуває тривогу як «усвідомлення того, що події, з якими людина зіткнулася, знаходяться поза межами можливостей застосування її системи конструктів» [4, с.495]. Означена ситуація потребує конструктивної ревізії особистісних конструктів задля пристосування до нових умов існування та відтворення нового смислу.

В основі всієї динаміки конструктів лежать дві суперечливі тенденції:

- 1) прагнення моделювати конструкти максимально наближено до реальності, що обумовлює прогресивний особистісний розвиток,
- 2) прагнення зберігати незмінність, константність конструктів, що пов'язано із стагнацією, невротизацією, психологічними захистами та дезадаптацією особистості.

Таким чином, система конструктів людини являє собою сукупність отриманих на певний момент результатів раціонального процесу спроб і помилок у розвитку того, що складає теорію емпіричного досвіду (рис. 1).

Саме цей акцент на узгодженості між цією теорією та світом реальних подій дозволяє одному із відомих американських персонологів Сальваторе Р. Мадди (Salvatore R. Maddi) віднести позицію Дж.Келлі до моделей узгодженості [2, с.149].

Теорія Дж.А.Келлі спричинила широкі подальші дослідження. Так, у ранніх дослідженнях когнітивної складності Бьери довела, що люди із більш високою

когнітивно складнішою точніше сприймають інших (Bieri, Mayo & Crockett) і мають більш високу соціальну кмітливість (Sechrest & Jackson). Вивчення соціальної взаємодії у дослідженнях Лендфілда (Landfield) базувалося на припущенні, що конкретні сторонні люди виступають для особистісних конструктів індивіда в якості «валідизуючих агентів».

На деякі положення теорії Дж.А.Келлі спиралися також і представники інтеракціонізму (Endler, Magnusson, Nystedt) у парадигмі пояснення детермінації

поведінки особистості психологічним смислом, наданим певній ситуації самим суб'єктом при інтерпретації подій [Magnusson]. В контексті даного підходу Л.Ністедт наголошує, що ситуація структурується та осмислюється особистістю залежно від зовнішнього контексту, характеристик суб'єктивної семантики, поточних станів суб'єкта та специфічного впливу означених «систем» на селекцію вхідної інформації [7].

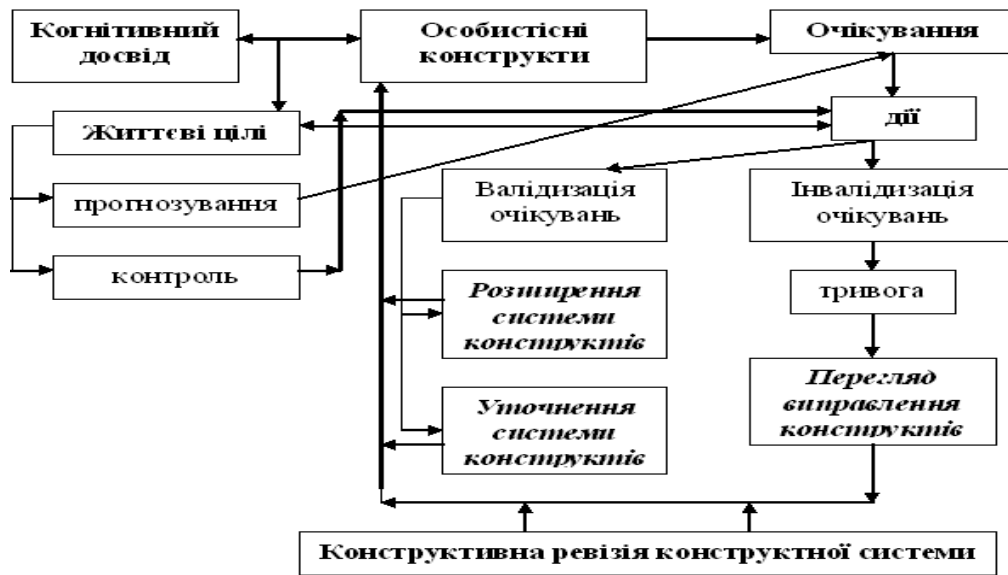

Рис. 1. Функціонування особистісних конструктів (за теорією особистісних конструктів Джорджа Келлі)

Із початку 1970-х рр. вектор теоретико-методологічного розвитку персонологічних концепцій змінився – намітилася тенденція до інтеграції теорій, напрацювання спільних засад на підставі досягнень, накопичених у кожній з них [1, с.580]. Вагоме місце серед інтегративних концепцій займають теорії когнітивно-соціального спрямування.

Значуще відображення ідеї персональних конструктів Дж.А.Келлі у даному контексті простежується у когнітивно-афективній теорії Уолтера Мішела (W. Mischel), що ілюструє спробу узгодити когнітивне спрямування у вивченні особистості та біхевіористичну концепцію соціального наuczіння.

Поведінка людини, згідно із теорією У. Мішела (W. Mischel), визначається не глобальними рисами особистості, а тим, як людина сприймає себе у конкретній ситуації, що ставить під сумнів існування глобальних особистісних рис людини, які обумовлюють незмінність її поведінки у більшості ситуацій. На думку У. Мішела (W. Mischel), непослідовність у поведінці людей являє собою потенційно передбачувану, послідовну поведінку (парадокс послідовності), що відображує стабільні схеми варіювання поведінки (patterns of variation), які існують у межах когнітивно-афективного простору особистості: поведінка люди-

ни змінюється залежно від ситуації, проте певним передбачуваним способом. Варіативність поведінкових стратегій особистості детермінована «когнітивно-афективними одиницями» (cognitive-affective units), до складу яких входять компетенції, цілі та цінності, стратегії кодування інформації, особистісні конструкти та емоційні реакції [6], що обумовлюють взаємодію людини із навколишнім середовищем за відносно стабільною схемою варіювання.

Для перетворення зовнішніх стимулів в особистісні конструкти (personal constructs), що включають концепцію себе (self-concept), погляд на інших людей і власний спосіб дивитися на світ, люди використовують когнітивні здібності. Означені способи перетворення і є, за термінологією У. Мішела (W. Mischel), стратегіями кодування (encoding strategies) людей, тобто їх методами систематизації інформації, отриманої від зовнішніх стимулів. Для розуміння сутності когнітивних інтерпретаційних схем людини психологам потрібно спиратися на повідомлення (нарративи) суб'єктів, тому що лише вони мають доступ до суб'єктивних когніцій [6].

Іншою складовою ефективного передбачення поведінки людини, окрім когнітивно-афективних одиниць, є ситуативні змінні (situational variables), до чи-

сла яких У. Мішел (W. Mischel) відносить усі стимули, що отримує людина у певній ситуації. У процесі формування поведінки ситуативні змінні взаємодіють із особистісними конструктами. У. Мішел (W. Mischel) стверджував, що ситуації «впливають на поведінку настільки, наскільки вони впливають на такі особистісні змінні, як індивідуальний спосіб кодування людини, її очікування, суб'єктивна цінність стимулів чи здатність генерувати схеми реагування (response patterns)» [6, с.276].

Вагоме місце у аналізі проблеми функціонування особистості у персонології займає соціально-когнітивна теорія Альберта Бандури, в контексті якої американський вчений стверджує, що особистість – це продукт навчання, в ході якого вона здатна засвоювати різноманітні поведінкові паттерни навіть за відсутності зовнішнього підкріплення. А. Бандура розглядає діяльність людей у термінах реципрокного детермінізму (reciprocal determinism), що передбачає потрібну взаємодію особистісних факторів, включаючи мислення і когнітивні здібності, явищ навколишнього середовища та дій самої людини [3, с. 335].

Альберт Бандура підкреслював, що, володіючи мисленням, людина здатна використовувати символи і особливо мову, щоб перетворити короточасні переживання у відносно постійні зразки поведінки. За посередництвом вербальних та образних репрезентацій людина продукує і зберігає досвід таким чином, що він слугує орієнтиром для майбутньої поведінки. Шляхом вибіркового включення (selective activation) та відключення внутрішнього контролю (disengagement of internal control) засобами переосмислення своєї поведінки, зміщення відповідальності, ігнорування або викривлення наслідків поведінки, звинувачення інших – людина здатна координувати свою поведінку [3].

Діяльність особистості є більш успішною за умови високої самоефективності (self-efficacy), тобто великою впевненістю у своїй здатності виконати дії, що призведуть до бажаного результату у даній конкретній ситуації. Змінення самоефективності відбувається завдяки безпосередньому досвіду, суспільним оцінкам, фізичному та емоційному стану людини, а також завдяки спостереженню та наслідуванню поведінки інших, що є особливо актуальним у контексті наукових пошуків А.Бандури щодо навчання через спостереження (observational learning).

Вербальна передача інформації та спостереження за відповідними моделями забезпечує основу для набуття складних форм поведінки людини. А.Бандура доводить: фактично всі феномени навчання, що засвоюються у результаті прямого досвіду, можуть формуватися опосередковано шляхом спостереження за поведінкою інших людей та її наслідками [3]. Ядром навчання через спостереження А.Бандура називає уподібнення (modeling), для чого особистість має звернути увагу на модель (зразок для наслідування), організувати і зберегти свої спостереження, спробувати

виконати нові для себе дії та мати причину для повторення поведінки моделі.

Згідно теорії А. Бандури, людина формує когнітивний образ певної поведінкової реакції через споглядання поведінки моделі, і надалі ця закодована інформація (що зберігається у довготривалій пам'яті) слугує орієнтиром у її діях. Моделювання, таким чином, передбачає символічне представлення інформації і збереження її для використання у майбутньому [3]. Модель, згідно із висновками А.Бандури, впливає на розвиток стандартів соціально релевантної поведінки, а моделювання є значущою детермінантою поведінки особистості. В цілому ж теорія Альберта Бандури забезпечує широкі можливості для подальших досліджень.

Схожі ідеї простежуються також у теорії соціально-когнітивного навчання Джуліана Бернарда Роттера (Julian Bernard Rotter), заснованій на припущенні, що когнітивні фактори сприяють формуванню реакції людини на впливи навколишнього середовища.

У своїй основі особистість є відносно стабільною та цілісною, проте Дж. Роттер визнає, що особистість формується шляхом навчання (learning), її властивості можна модифікувати доти, доки людина здатна навчатися: «...головним або основним типам поведінки можна навчитися у соціальних ситуаціях, і ці типи поведінки складно поєднані із нуждами, що потребують задоволення у посередництві із іншими людьми» [8, с.84].

Основою для передбачення поведінки особистості є її знання, минула історія та очікування у ситуації взаємодії із значущим навколишнім середовищем. Дж. Роттер підкреслює важливу роль ситуаційного контексту і його впливу на поведінку людини. Реакція людини на події залежить від значення або важливості, що приписуються цим подіям. Підкріплення залежить не тільки від зовнішніх стимулів, вони отримують своє значення завдяки розумовим здібностям людини. А отже поведінка людини обумовлена взаємодією факторів навколишнього середовища та особистісних характеристик суб'єкта дії.

Прогнозування поведінки у більш широкому діапазоні функціонування особистості Дж. Роттер виконує на засадах концепції потреб (needs), що розглядає не як стан відсутності чого-небудь, а як індикатори спрямованості дій особистості. Важливе значення у теорії Дж. Роттера мають узагальнені генералізовані очікування (generalized expectancy), що підкріплення відбудеться у результаті певної поведінки у різних ситуаціях. Щоб передбачити можливість отримання підкріплення у теперішньому, люди використовують схожий досвід минулого, тобто мають узагальнені очікування успіху. Для опису узагальнених очікувань людини Дж. Роттер ввів поняття «локус контролю» (locus of control), яке означає особистісну змінну – узагальнені очікування людини щодо того, якою мірою підкріплення залежать від її власної поведінки (інтернальний локус), а якою – контролюється силами

із зовні (екстернальний локус контролю). Таким чином, Дж. Роттер констатує, що найбільш важливі аспекти особистості пізнаються у межах соціального контексту і виявляються у активному прагненні до мети та створенні стратегій поведінки протягом життя.

Узагальнення отриманої інформації щодо дослідження методологічних засад означених персонологічних теорій дозволяє констатувати динаміку вивчення когнітивної сфери особистості у структурі суб'єктивного досвіду (зокрема – особистісних конструктів) із позицій конструктивного альтернативізму

в теоріях когнітивно-соціального спрямування. Усвідомлення значущості детермінант індивідуальних відмінностей інтерпретаційних схем в структурі особистісних конструктів та поведінкових стратегій на засадах еклектичного синтезу дозволяє використати оптимальний теоретичний інструментарій у площині аналізу проблеми комунікативного моделювання особистісних конструктів.

Розгляд особистості як системи моделей надає додаткові можливості для теоретичного та емпіричного пошуку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клонингер С. Теории личности: познание человека [монография]/ Сьюзен Клонингер. – СПб.: Питер, 2003. – 720с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»)
2. Мадди С. Теории личности: сравнительный анализ [монография]/ Сальваторе Р. Мадди [Пер. с англ.] - СПб.: «Речь», 2002. – 539 с.
3. Bandura, A. Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall: 1986.
4. Kelly, G.A. The psychology of personal constructs. New York: Norton, 1955. (Vols. 1 and 2).
5. Kelly, G.A. A brief introduction to personal construct theory// Perspectives in personal construct theory/ Ed. D.Bannister. London, New York: Academic press, 1970. P. 1-29.

REFERENCES

1. Cloninger C. Theories of Personality human knowledge [monograph] / Susan Cloninger. - St. Petersburg.: Peter, 2003. - 720с.: Il. - (Series "Masters of Psychology")
2. Kelly, G.A. A brief introduction to personal construct theory// Perspectives in personal construct theory/ Ed. D.Bannister. London, New York: Academic press, 1970. P. 1-29.
3. Kelly, G.A. The psychology of personal constructs. New York: Norton, 1955. (Vols. 1 and 2).
4. Mischel W. Toward a cognitive social learning reconceptualization of personality/ Psychological Review, 1973, 80. P. 252 – 283.
5. Kelly, G.A. A brief introduction to personal construct theory// Perspectives in personal construct theory/ Ed. D.Bannister. London, New York: Academic press, 1970. P. 1-29.

ory/ Ed. D.Bannister. London, New York: Academic press, 1970. P. 1-29.

6. Mischel W. Toward a cognitive social learning reconceptualization of personality/ Psychological Review, 1973, 80. P. 252 – 283.

7. Nystedt L. A model for studying the interaction between the "objective" situation and a person's construction of the situation// Toward a psychology of situations: an interactional perspective/ D.Magnusson (Ed.). Hillsdale (N.J.): Lawrence Erlbaum, 1981. P. 375 – 391.

8. Rotter J.B. Social learning and clinical psychology. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall: 1954.

Ed. D.Bannister. London, New York: Academic press, 1970. P. 1-29.

6. Muddy C. Theories of Personality: A Comparative Analysis [monograph] / Salvatore R. Maddi [Trans. from English.] - St. Petersburg. "It", 2002. - 539. Bandura, A. Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall: 1986.

7. Nystedt L. A model for studying the interaction between the "objective" situation and a person's construction of the situation// Toward a psychology of situations: an interactional perspective/ D.Magnusson (Ed.). Hillsdale (N.J.): Lawrence Erlbaum, 1981. P. 375 – 391.

8. Rotter J.B. Social learning and clinical psychology. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall: 1954.

Н. М. Токарева

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТНЫХ КОНСТРУКТОВ В ПАРАДИГМЕ КОГНИТИВНО-СОЦИАЛЬНОЙ ПЕРСОНОЛОГИИ

Статья посвящена анализу теоретико-методологических аспектов моделирования личностных конструктов субъекта жизнетворчества в парадигме когнитивно-социальной персонологии. В данном контексте проанализированы особенности теории личностных конструктов Дж. А. Келли и теорий когнитивно-социального направления (У. Мишел, А. Бандура, Дж. Роттера). Доказано, что личностные конструкты являются предпосылкой формирования поведенческих стратегий жизнетворчества и требуют целенаправленного моделирования в период активного личностного становления.

Ключевые слова: личность, личностное становление, личностный конструкт, когнитивно-социальные теории личности, когнитивно-аффективные компетенции, личностная эффективность, генерализованные ожидания.

N. M. Tokareva

THEORETICAL ANALYSIS OF PERSONAL CONSTRUCTS MODELING IN THE PARADIGM OF COGNITIVE AND SOCIAL PERSONOLOGY

The article analyzes the theoretical and methodological aspects of modeling personal constructs of a subject in a paradigm of cognitive and social personology. In this context, analysis of the theory of personal constructs by J.A. Kelly and theories of cognitive and social direction (by U.Mishel, A.Bandura, Dzh.Rotter) are given. It is proved that personal constructs are prerequisite for the formation of behavioral strategies of life activities and require purposeful simulation period of active personal development. Generalization of the obtained information on research of methodological principles of these theories allows establishing dynamics of study of cognitive sphere of personality in the structure of subjective experience (in particular - personality constructive) from positions of structural alternative in the theories of cognitive and social aspiration. Realization of meaningfulness of determinant of individual differences of interpretation charts in the structure of personality construct and active strategies on principles of eclectic synthesis allows using an optimal theoretical tool in plane analysis of problem of communicative design of personality construct.

Keywords: personality, development, personal construct, cognitive and social personality theory, cognitive and affective competence, personal self-efficacy, generalized expectations.

Подано до редакції 27.02.2014
